

Universitätsbibliothek Wuppertal

De Theophrasti virtutibus dicendi

Stroux, Johannes

Lipsiae, 1912

Caput III. De initiis virtutum dicendi

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-4889](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-4889)

CAPUT III.
DE INITIIS VIRTUTUM DICENDI.

Plato tanta utitur auctoritate, ut adversarios eius tales soleamus existimare, quales ex ipsius criminibus fuisse videantur. Platoni autem omnes *λογοδιδάσκαλοι* et sophistae maiore, quam debebant, opera formam dicendi colere videbantur securi de rebus earumque cognitione. Atque cum recentioris quoque aetatis rhetorici magistri sive a Platone commoti sive sua, quae ad verba maxime intendebat, ratione adducti eadem sophistarum studia inprimis commemorare consuevissent, factum est, ut nobis quoque Gorgiae et Thrasymachi eorumque gregarii praeter reliquas artis partes *elocutioni* curam impendisse videantur. Neque dubium est, quin ipsi in dicendo et in scribendo ornamenta verborum maxime affectaverint et propter ea praecipue laudati sint. Sed illud non magis dubium est, quin in praeceptis et in technicis libris ad institutionem artis rhetoricae comparatis unum fere *πραγματικὸν τόπον* tractaverint.¹⁾ Si enim fragmenta perscrutamur, perpauca invenimus ab iis ad ipsam *λέξεως* partem tradita, veluti Licymnii cuiusdam sententia de pulchris nominibus, quam attulit Aristoteles.²⁾

Sed neque Thrasymachi *ἔλεοι*, neque Gorgiae *περὶ καιροῦ* liber neque Protagorae aut communes loci aut *ὀρθοπέπεια*, quam item ac Poli quaestiones etymologicae de grammatica verborum vi egisse constat, in elocutionis rhetoricae partem incidunt. Eorum *Τέχναι* argumentandi *τόπους*, *εἰκός*, *ἦθος*, *πάθος* docebant et orationis singulas partes (*μέρη τοῦ λόγου*) praeceptis instruebant.³⁾ Qua in re consentaneum est etiam de verbis idoneis quaedam explicata esse veluti in narratione, sed *λέξεως* institutio nondum descripta erat. Duplici ratione discipulos dicendi genus docebant. Primum quidem in poetarum interpretatione non solum res explicabant (cf. Simonidis carmen in Protogora Platonis), sed etiam lumina dicendi et verba insignia notabant, quae quin in usum pedestris orationis converterent, nullis legibus coercerentur.⁴⁾ Alterum erat, quod

1) De sophistarum artibus rhetoricis disseruit Gercke: Hermae vol. 32 (1897) p. 341 sqq. Quaestio sane obscura est, alia de hac re scripta percenset Lehnert: Bursiani Annal. vol. 125 p. 109.

2) Rhet. III 1405 b 5 cf. Diels: Abh. Berl. Ac. p. 29 sq. Süß: Ethos p. 181.

3) Cf. quae in eos *τεχνολόγους* Aristoteles dixerit Rhet. I, 1 p. 1354 a 12 b 17 Navarre: Essai sur la rhétorique grecque avant Aristote in altera operis parte *τέχνην* restituere temptat. Protagorae verba Diog. L. IX, 53 (falso Spengel: *Συναγ. τεχν.* p. 44) ad artem grammaticam pertinent.

4) Cf. Aristot. Rhet. III 1404 a 26.

sua ipsorum opera discipulis ad imitationem proponebant, cum exempla dare mallent quam praecepta.¹⁾ Ut unum afferam, Gorgiana *σχήματα*, quae apud posteros quasi signa sophisticæ dictionis solent esse, a Gorgia in libro *περὶ λέξεως* aut in parte *τέχνης ῥητορικῆς* tractata et praecepta esse nullo argumento probatur. Immo vero scripta eius talium plena figurarum discipulos ad imitandum adhortabantur; eoque iure nomine Gorgiæ appellabantur ea *σχήματα*.

Quae cum ita sint, mirum non est vix ullum rhetoricae elocutionis praeceptum, quod postea multum valere videmus, ad sophistarum *τέχνας* referri posse.

Ne de virtutibus quidem dicendi praecepta videntur sophistae tradidisse. Aristoteles primus certa nos docet. In tertio Rhetoricorum libro (1404b1) elocutionis unam statuit esse virtutem eamque sic definit: *Ῥοδίσθω λέξεως ἀρετὴ σαφῆ εἶναι σημεῖον γὰρ ὅτι ὁ λόγος, [ὥς] ἐὰν μὴ δηλοῖ, οὐ ποιήσει τὸ ἑαυτοῦ ἔργον· καὶ μήτε ταπεινὴν μήτε ὑπὲρ τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ πρέπουσαν*: Oratio dilucida esto, ita elocutionis virtutem definitio, quia nisi rem *aperiet*, suum non praestabit officium. Neve humilis neve sit supra dignitatem, sed apta. Quae definitio virtutem in partes dissecare videtur, simplicem tamen eam intellectam voluit Aristoteles.

Semper enim *singulari* numero usus unam *λέξεως ἀρετὴν* explicavit, nunquam vero *ἀρετάς*, aut duas aut plures. Cur tamen ad definitionem non uno *σαφηνείας* vocabulo usus sit, sed explicandi causa statim addiderit *καὶ μήτε ταπεινὴν μήτε ὑπὲρ τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ πρέπουσαν*, adhibita ethicarum virtutum analogia facile intellegitur. Ut de universa virtutis ratione in *Ethicis Nic.* haec dixit: *Ῥητέον οὖν ὅτι πᾶσα ἀρετὴ, οὗ ἂν ἢ ἀρετὴ, αὐτό τε εἶ ἔχον ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶ ἀποδίδωσιν, οἷον ἢ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετὴ τὸν τε ὀφθαλμὸν σπουδαῖον ποιεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ· τῇ γὰρ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετῇ εἶ ὁρῶμεν* (p. 1106a 13), ita *λέξεως ἀρετὴν* perspicuitatem esse demonstrat: *σημεῖον γὰρ ὅτι ὁ λόγος, [ὥς] ἐὰν μὴ δηλοῖ, οὐ ποιήσει τὸ ἑαυτοῦ ἔργον* (1404b2). Haec est igitur una virtus perspicuitatis. *Ethica* autem virtus in medio est inter duo vitia, quorum alterum *καθ' ὑπερβολήν*, alterum *κατ' ἔλλειψιν* vituperatur. His extremis partibus respondet in virtute *λέξεως*, quod *μήτε ταπεινὴ* esse debeat neque *ὑπὲρ τὸ ἀξίωμα*, sed, ut altero loco (1414a 26) dicit, *δῆλον ὅτι τὸ μέσον ἀρμόττει*. Quarendum sane est, cur illud medium appellaverit 'perspicuum', quamquam eadem oratio et perspicua potest esse et tamen propter humilitatem

1) Ut Antiphontis, quae vocantur, tetralogiae.

abesse a medio. Scilicet idem accidit in elocutionis virtute, quod, ut ethicarum virtutum exemplum afferam, in lenitate (*πραότης*) et in ambitione (*φιλοτιμία*) (Eth. Nic. Δ10 et 11). Quia medium, in quo virtus posita est, nomine caret, vulgari quodam nomine philosopho utendum est, quod addita interpretatione ad suum usum accommodare debet. Οὐκ ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἰεὶ φέρομεν τὸν φιλότιμον, ἀλλ' ἐπαινοῦντες μὲν ἐπὶ τὸ μᾶλλον ἢ οἱ πολλοί, ψέγοντες δ' ἐπὶ τὸ μᾶλλον ἢ δεῖ . . . . "Εοικε δὲ τοῦτ' εἶναι καὶ περὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς. Ἀντικείμεθα δ' ἐνταῦθα οἱ ἄκροι φαίνονται διὰ τὸ μὴ ὀνομάσθαι τὸν μέσον (cf. 1127a11). Si igitur in definienda λέξεως virtute perspicuitatem pluribus verbis explicat, ut medium locum eam obtinere demonstraret, non habemus, cur plures virtutis *partitiones* fieri arbitremur.¹⁾

Ne vero de perspicuitatis ratione dubitemus, nos admonet Aristotelis liber de arte poetica, quo λέξεως ἀρετή eadem ratione describitur (p. 1458a17). „Λέξεως δὲ ἀρετὴ σαφὴ καὶ μὴ ταπεινὴ εἶναι· σαφεστάτη μὲν οὖν ἐστὶν ἢ ἐκ τῶν κυρίων ὀνομάτων, ἀλλὰ ταπεινὴ . . . σεμνὴ δὲ καὶ ἐξαλλάττουσα τὸ ἰδιωτικὸν ἢ τοῖς ξενικοῖς κεχορηγμένη . . . δεῖ ἄρα κερᾶσθαι πῶς τούτοις· τὸ μὲν γὰρ μὴ ἰδιωτικὸν ποιήσει μὴδὲ ταπεινὸν . . . τὸ δὲ κύριον τὴν σαφήνειαν.“ Una etiam in priore²⁾ libro est elocutionis virtus, talis scilicet perspicuitas, quae humilitatem effugiat. Posterius autem opus rhetoricum rem accuratius explicat: quod indefinite dicitur in Poeticis κερᾶσθαι πῶς, in Rhetoricis proprium περὶ πρόποντος caput factum est, nam πρόπον docet, quomodo illa contraria misceri debeant. Cum autem in Poeticis nulla controversia de virtute λέξεως reperiatur, in Rhetoricis unam virtutem contra eos defendit, qui plures eas fecerunt (Rhet. III p. 1414a19): Τὸ δὲ προσδιακριεῖσθαι τὴν λέξιν, ὅτι ἠδεῖαν δεῖ καὶ μεγαλοπρεπῆ, περίεργον . . . τὸ δὲ ἠδεῖαν εἶναι ποιήσει δῆλον ὅτι τὰ εἰρημμένα, εἴπερ ὀρθῶς ὤρισται ἡ ἀρετὴ τῆς λέξεως. Τίνος γὰρ ἔνεκα δεῖ σαφὴ καὶ μὴ ταπεινὴ εἶναι ἀλλὰ πρόπονσαν; ἂν τε γὰρ ἀδολεσχῆ, οὐ σαφής, οὐδὲ ἂν σύντομος· ἀλλὰ δῆλον ὅτι τὸ μέσον ἀρμόττει. καὶ τὸ ἠδεῖαν τὰ εἰρημμένα ποιήσει, ἂν εὖ μιχθῆ, τὸ εἰωθὸς καὶ ξενικόν, καὶ ὁ ἄνθρωπος, καὶ τὸ πιθανὸν ἐκ τοῦ πρόποντος.

1) Unam ab Aristotele statui virtutem elocutionis recte monuit Hendrickson. A. J. Ph. XXV, p. 133, 2.

2) Ars Poetica prior est tribus libris rhetoricis, qui saepe illam afferunt. Quodsi autem commemoratur Poet. 19 p. 1456a35: τὰ μὲν οὖν περὶ τὴν διάνοιαν ἐν τοῖς περὶ ῥητορικῆς κείσθαι, τοῦτο γὰρ ἴδιον μᾶλλον ἐκείνης τῆς μεθόδου, collata ea ratione, qua ex libris iam antea editis solet aliquid afferre, intelleges rhetorica tum nondum edita fuisse, sed iam consilium libri scribendi esse initum. Hoc per se veri simile est, cum Poetica et Rhetorica alter liber alterum debuerit comitari. Ergo sequitur ut Rhet. 1372a1 non sit delendum (Christ: Gr. Litt. 4. Aufl. p. 500 Anm. 2).

Hic gravissimus locus non solum de virtutum numero, quot alii rhetores posuerint, nonnulla docet, de quibus postea dicendum est, sed ad Aristotelis ipsius rationem λέξεως tractandae plurimum valet.

Definitio enim ἀρετῆς, quam supra attulimus, initio capitis alterius libri III posita statim sequitur prooemium totius libelli. Hic autem locus de partitione virtutum, ut caput duodecimum, ita totam, quae est de elocutione, libri partem finit. Inde a capite 13 incipit tractatio τάξεως. Sequitur, ut omnis disputatio περὶ λέξεως virtuti, unde initium capit, qua finem facit, subiciatur. Hoc est fundamentum, quo reliqua capita nituntur. Neque ordo solum disputationis et eorum locorum, quibus virtus nominatim tractatur, sed etiam verba ipsa Aristotelis unam virtutem perspicuitatis comprobant. Contendit enim eas virtutes, quas proprias alii iniuria fecerint, uni suae virtuti iam inesse. Quod ut demonstraret, repetit breviter κατὰ κεφάλαια, quae antea de elocutione disputavit: Τὰ εἰρημμένα . . . ἂν εὖ μιχθῆ, τὸ εἰωθὸς (scil. κύρια ἔπη) καὶ ξενικόν, καὶ ὁ ἠνθμὸς καὶ τὸ πιθανὸν ἐκ τοῦ πρέποντος. Omnia, quae exposuit (τὰ εἰρημμένα), ad virtutum λέξεως assequendam exposita sunt.

Quod epilogus disertis affirmat verbis, singula capita singulis probant argumentis. Ut enim virtus, qualem describit Aristoteles, μὴ ταπεινή esse debet, ita caput 2 ad rationem pertinet, qua κόσμος orationi dari possit: διὸ δεῖ ποιεῖν ξένην τὴν διάλεκτον. Quod quomodo intellectum vellet, postquam explicavit, ad singula praecepta transit. Διπλῆ καὶ πεποιημένα ὀνόματα vitanda sunt. Κυρίοις καὶ οἰκειοῖς καὶ μεταφοραῖς utendum, ὥστε δῆλον ὡς ἂν εὖ ποιῆ τις, ἔσται τε ξενικόν καὶ λανθάνειν ἐνδέχεται καὶ σαφηνεῖ. αὕτη δ' ἦν ἡ τοῦ ῥητορικοῦ λόγον ἀρετὴ (1404b35). Omnem de verborum delectu locum virtuti σαφηνείας subici videmus. Caput 3 oppositum est capiti 2. Hoc de vero verborum ornatu, illud de falso dicit, quod appellatur τὸ ψυχρὸν κατὰ τὴν λέξιν. Etiam in hoc capite demonstrat omnia sub specie virtutis unius, qualem initio statuit, tractari (1406a32): Διὸ ποιητικῶς λέγοντες τῇ ἀπρεπείᾳ τὸ γελοῖον καὶ τὸ ψυχρὸν ἐμποιοῦσι (scilicet sunt ὑπὲρ τὸ ἀξίωμα) καὶ τὸ ἀσαφές διὰ τὴν ἀδολεσχίαν. ὅταν γὰρ γιγνώσκοντι ἐπεμβάλλη, διαλύει τὸ σαφές τῷ ἐπισκοτεῖν. Metaphorae autem in capite 4 vituperantur. 1. Διὰ τὸ γελοῖον, 2. διὰ τὸ σεμνὸν ἄγαν καὶ τραγικόν. ἀσαφεῖς δέ, ἂν πόρρωθεν (1406a6). Capite 5 tractatur τὸ ἐλληρίζειν, quod perspicuitati servire apparet. Summatim dicitur p. 1407b11: ὅλως δὲ δεῖ εὐανάγνωστον εἶναι τὸ γεγραμμένον καὶ εὐφραστον.¹⁾ Capite 6 nonnulla enumerat σχήματα, quae ὄγκον efficiunt,

1) Cf. etiam 1407a30: Ἐὰν δὲ πολὺν τὸ μεταξὺ γένηται, ἀσαφές.

cuius participem suam σαφήνειαν esse voluit (μη ταπεινήν). Caput 7 est περί πρόεποντος, quod in ipsa definitione virtutis locum obtinuit.

Etiam ea pars libelli, quae de numerosa oratione agit, etsi maxime rhythmica pertinent ad ornatum, perspicuitati subiungitur (1408 b26): Το δὲ ἄρρυθμον ἀπέραντον, δεῖ δὲ πεπεράνθαι μὲν, μὴ μέτρον δέ· ἀηδὲς γὰρ καὶ ἄγνωστον τὸ ἄπειρον (cf. etiam 1409 a31, 1409 b1). Item de figuris compositionis (p. 1410 a20): Ἡδεῖα δ' ἐστὶν ἡ τοιαύτη λέξις, ὅτι τάναντία γνωριμώτατα καὶ παρ' ἄλληλα μᾶλλον γνώριμα. In compositione igitur ἡδονή semper cum perspicuitate coniuncta apparet. Ornatus enim partem esse compositionem rhythmicam Aristoteles non negat. Sed est voluptas quaedam, quae non propriam faciat dicendi virtutem, immo vero rhetoricae subsit perspicuitati velut pars generi. Quae ratio gravissimo explicatur capite 10, quod ad intellegendam Aristotelis virtutem dicendi inprimis aptum est, quia philosophica ratione ibi eam demonstrare studet. Το γὰρ μανθάνειν ῥαδίως ἢ δὲ φύσει πᾶσιν ἐστὶ: Facile percipere omnibus natura iucundum est. Nomina autem significant aliquid, ergo iucundissima sunt, quaecumque efficiunt, ut sensum facile¹⁾ percipiamus. Rara nomina non intelleguntur, propria iam omnibus nota sunt et mentem praetereunt; tralationes igitur, cum maxime perceptioni prosint, maximam efficiunt voluptatem.²⁾ Sicut in singulis verbis, ita tota elocutione: Ἀνάγκη δὴ καὶ λέξιν καὶ ἐνθυμήματα ταῦτ' εἶναι ἀστέια, ὅσα ποιεῖ ἡμῖν μάθησιν ταχεῖαν. Διὸ . . . . εὐδοκίμει . . . ὅσων ἢ ἅμα λεγομένων ἢ γνώσις γίνεται καὶ εἰ μὴ πρότερον ὑπῆρχεν, ἢ μικρὸν ὑστερεῖται. γίνεται γὰρ οἷον μάθησις. Intellegitur voluptatem non modo non dirimi a perspicuitate, sed psychologicae in ea includi. Quod perspicuum est, μάθησιν ταχεῖαν aut, ut priore loco dixit, ῥαδίαν praebet. Verba autem nimis usitata parum habent μαθησεως. Μάθησις ῥαδία homini natura gratissima est. Ea ratione metaphoras et imagines percenset, quae optimae sint et εὐδοκιμοῦσαι. Propter μάθησιν ῥαδίαν etiam ἐνάργεια et probatur (1410 b35) et exponitur (1411 b21). Postquam deinde Aristoteles elocutionem, quam descripsit, qualis in tribus orationum generibus (δικανικόν, δημηγορικόν, ἐπιδεικτικόν) esset, explicavit, eo, quem supra attulimus, loco (1414 a20) simplicitatem virtutis in exitu totius de elocutione tractatus defendit.

1) ὅστε ὅσα τῶν ὀνομάτων ποιεῖ ἡμῖν μάθησιν, ἡδίστα. Valde desidero attributum apud μάθησιν. Omnia nomina σημαίνει τι, itaque omnia faciunt, ut discamus. Sed ῥαδίως μανθάνειν ἢ δὲ. Vocabulum excidisse puto, cuius sensum supeditat 1410 b21: ὅσα τῶν ὀνομάτων ποιεῖ ἡμῖν μάθησιν [ΡΑΙCΤΗΝ] ΗΔΙCΤΑ. Cf. B. Keil: Aristides vol II p. 192, 4 cum adnotatione.

2) Haec Aristotelis ratio rhetoricae aucta et in partes discerpta est. Vide Cic. De Or. III 160.

Habes indolem libri, quae nobis ad historiam elocutionis cognoscendam gravissima est. Totius λέξεως fundamentum est doctrina unius virtutis, quae toti praeceptioni subest.

Sed priusquam ab Aristotele discedamus, commemoranda est Mayeri sententia, quam in praefatione fragmentorum de Aristotelis libro III Rh. exposuit, non ignarus, quantum magister ad Theophrastum discipulum intellegendum valeret (Mayer: Prolegg. p. XV sqq.). Decem virtutum seriem collegit, quas Aristotelem tractavisse putat. Hae autem sunt: ἑλληνισμός σαφήνεια συντομία πρόπον πιθανότης πάθος ἠθοποιία ἐνάργεια ἡδὺ μεγαλοπρεπές. Revera nomina quidem in Aristotelis disputatione inveniuntur omnia, sed nequaquam virtutes sunt elocutionis. Immo vero nonnullae modo non commemorantur velut μεγαλοπρεπεία et πιθανότης. Ἐνάργεια nusquam ἀρετή vocatur, ἠθοποιία et πάθος partes sunt πρόποντος, quae qua ratione omnia cum perspicuitate coniuncta sint ab Aristotele, ex iis, quae supra diximus, satis intellegitur.¹⁾ Itaque a varia virtutum divisione philosophus nobis defendendus est, ne et ipse falso explicetur et virtutum dicendi historia ab initio et quasi radice falso deducatur.

Sed hoc Mayerum concessisse libenter adnoto Aristotelem „ιδέας (nos Aristotelem secuti dicimus ἀρετήν) totius libelli περι λέξεως fundamentum posuisse“ (p. XVIII).

Aristoteles philosophus animi humani indole atque natura commotus est, ut unitatem virtutis defenderet. Ex causis enim, quas affert, cognoscitur eum non ad oratorem, qui orationem compositurus est, animum attendisse, sed ad orationis iam compositae vim quidque in animis eorum, qui audiunt, efficeret. In componenda autem oratione fieri solet, ut materia dividatur in partes velut pictor ex diversis coloribus unam effingit imaginem. Eadem ratione dicendi studiosus virtutem elocutionis, etsi in animis eorum, qui perfectam audiunt orationem, una esse debet

1) Ne vero credas Mayerum Aristotelis rationem omnino non perspexisse, ipsius verba tibi affero: „Ante omnia fatendum nobis est Aristotelem non de ‘ideis’ loqui sed de ‘virtutibus’ tantum (ἀρεταὶ λέξεως) neque de virtutibus quidem pluribus, sed — si ipsius verba premere volumus — unam solam ‘λέξεως ἀρετήν’ commemorare. . . . Sed quid omnino interest, utrum dicatur λέξεως ἀρετήν constitui perspicuitate, ornatu, eoque, quod decet, an: λέξεως esse virtutes complures, h. e. τὸ σαφές, τὸν κόσμον, τὸ πρόπον?“ (Mayer. prolegg. XV). Plurimum, opinor, interesse quisvis respondebit, qui viderit, quantopere simplicitatem virtutis philosophus studuerit confirmare. Etiam in verbis mutandis Mayerus multo licentius. Ita p. XV iniuria supplevit ἄλλα κεκοσμημένην, atque, cum Aristoteles se ipsum sine illo supplemento repeteret, etiam alterum locum mutavit (p. XVIII). Quae est illa ratio critica? Tria statuit Aristoteles, quorum duo sunt extrema, medium autem est πρόπον. Qui quattuor inde facit, rationem non intellegit. De addito λίαν (p. XVI, 1) cf. infra p. 39.

ad finem (τέλος) orationis accommodata, tamen in perficiendo et quasi fabricando diversas et minores in partes diiungere mavult. Apparet in rhetorum ordine fuisse eum, qui philosopho repugnante virtutem divisit, ὅτι ἠδείαν δεῖ καὶ μεγολοπρεπῆ. Virtutis simplex forma τὸν θεωρητικὸν sapit, multiformis τὸν πρακτικόν. Nomine vero illum auctorem appellare non audeo.¹⁾

Historia artis dicendi Aristotelis adversarios eos, qui virtutem diviserunt, vicisse docet. Ipse eius discipulus et διάδοχος, qui magistri doctrinam complere quam mutare semper maluit, in virtutibus tamen dicendi illos sequitur. Cuius quattuor virtutes supra exposuimus. Hoc loco satis est commonefacere de Ciceronis testimonio, unde tota nostra disputatio profecta est: „Sermo purus erit et latinus (ἑλληνισμός), dilucide planeque dicetur (σαφήνεια), quid deceat, circumspicietur (πρέπον) . . . quartum . . . ornatum illud, suave et affuens“ (Or. 79).

Quibuscum statim comparemus, quae de Stoicorum partitione elocutionis tradat Laertius Diogenes VII, 59:

Ἄρεται δὲ λόγου εἰσὶ πέντε· Ἑλληνισμός, σαφήνεια, συντομία, πρέπον, κατασκευή.

Quae ita explicantur:

Ἑλληνισμός ἐστὶ φράσις ἀδιάπτωτος ἐν τῇ τεχνικῇ καὶ μὴ εἰκαία συνηθεία.

Σαφήνεια ἐστὶ λέξις²⁾ γνωρίμως παριστάσα τὸ νοούμενον.

Συντομία ἐστὶ λέξις αὐτὰ τὰ ἀναγκαῖα περιέχουσα πρὸς δηλώσειν τοῦ πράγματος.³⁾

Πρέπον ἐστὶ λέξις οἰκεία τῷ πράγματι.

Κατασκευή ἐστὶ λέξις ἐκπεφευγία τὸν ἰδιωτισμόν.

Omnia facile intelleguntur praeter quintum, quid sit κατασκευή. Hanc enim cum idiotismi negatione definitam videant, sunt qui omnino Stoicae elocutionis doctrinae vera ornamenta deesse arbitrentur: „Positive ornament their system does not inculcate at most only avoidance of the vulgar“ (Hendrickson: A. J. Ph. XXVI, 1905 p. 259). Qua in sententia vir doctissimus Hendrickson totum fere de generibus dicendi iudicium suum posuit. Sed etiam Aristoteles reiecta humilitate maluit colligere omnia, quae ad ornatum orationis pertinent, quam ornatu proprie appellato significare, cum in definitione virtutis statueret, ut esset

1) Spengel, Diels Theodectem auctorem putaverunt, Striller (De Stoic. stud. rhet. p. 51) Isocratem. cf. Wendland: Anaximenes v. Lamps. p. 43.

2) Attende ad differentiam inter φράσις et λέξις.

3) Cf. Aristotelem de narrationis mediocritate Rhet. III 1416 b 36: Τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ λέγειν ὅσα δηλώσει τὸ πρᾶγμα.

μη ταπεινή. Ταπεινός autem et ιδιωτικός synonyma sunt. Psychologice quoque rationem fugiendi ιδιωτισμοῦ explicavit 1404b6: μη ταπεινήν ἄλλα κεκοσμημένην (ποιεῖ) τᾶλλα ὀνόματα, ὅσα εἴρηται ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς· τὸ γὰρ ἐξαλλάξει ποιεῖ φαίνεσθαι σεμνοτέρων· ὥσπερ γὰρ πρὸς τοὺς ξένους οἱ ἄνθρωποι καὶ πρὸς τοὺς πολίτας τὸ αὐτὸ πάσχουσι καὶ πρὸς τὴν λέξιν· διὸ δεῖ ποιεῖν ξένην τὴν διάλεκτον (contrarium ιδιωτικῆ λέξις)· θαυμασταὶ γὰρ τῶν ἀπόντων εἰσίν, ἡδὺν δὲ τὸ θαυμαστόν ἐστιν. Haec igitur causa est, cur effugiat orator τὸν ιδιωτισμόν. Quod fieri non potest nisi ornamentis; vide, ut exemplum afferam, 1405a9: τὸ ξενικὸν ἔχει μάλιστα ἢ μεταφορά (1404b36 etc.). Etiam magis ad Stoicorum definitionem accedunt haec in Poeticis 1458a18: σαφεινὴ (λέξις) . . . ἢ ἐκ τῶν κυρίων ὀνομάτων, ἀλλὰ ταπεινή. Σεμνὴ δὲ καὶ ἐξαλλάττουσα τὸ ιδιωτικὸν ἢ τοῖς ξενικοῖς κεκοσμημένη. ξενικὸν δὲ λέγω . . . πᾶν τὸ παρὰ τὸ κύριον (cf. 1458a31). Neque aliter intelligendum est, quod dicit Isocrates Paneg. 11: τινὲς ἐπιτιμῶσι τῶν λόγων τοῖς ὑπὲρ τοὺς ιδιώτας ἔχουσι. Posteriorum rhetorum libri pleni sunt exemplorum, quibus ornamenta significantur e contrario ιδιωτισμοῦ, ex quibus, ut unum afferam, quo etiam vocis κατασκευῆς usus illustratur, Dionysius Halic. de Lys. c. 3 p. 456R haec exhibet: (Αυσίας) καὶ σεμνὰ καὶ περιττὰ καὶ μεγάλα φαίνεσθαι τὰ πράγματα ποιεῖ τοῖς κοινοτάτοις χρώμενος ὀνόμασι καὶ ποιητικῆς οὐχ ἀπτόμενος κατασκευῆς. τοῖς δὲ προτέροις οὐχ αὐτῇ ἢ δόξᾳ ἦν, ἀλλὰ βουλόμενοι κόσμον τινὰ προσεῖναι τοῖς λόγοις, ἐξήλλαττον τὸν ιδιώτην καὶ κατέφυγον εἰς τὴν ποιητικὴν φράσιν, μεταφοραῖς τε πολλαῖς χρώμενοι καὶ ὑπερβολαῖς καὶ ταῖς ἄλλαις τροπικαῖς ιδέαις, ὀνομάτων τε γλωττηματικῶν καὶ ξένων χρῆσει καὶ τῶν οὐκ εἰσθότων σχηματισμῶν τῇ διαλλαγῇ καὶ τῇ ἄλλῃ καινολογίᾳ καταπληττόμενοι τὸν ιδιώτην. δηλοῖ δὲ τοῦτο Γοργίας τε ὁ Λεοντίνος ἐν πολλοῖς πᾶν φορτικὴν τε καὶ ὑπέρογκον ποιῶν τὴν κατασκευὴν . . . . Θουκυδίδης γοῦν . . . . ποιητικῇ κατασκευῇ χρῆσάμενος ἐν πολλοῖς ἐξήλλαξε τὴν ἐρημνείαν εἰς ὄγκον ἅμα καὶ κόσμον λόγων ἀηθέστερον . . . (Αυσίας) ὁμοίως δὲ τοῖς ιδιώταις διαλέγεσθαι δοκῶν πλεῖστον ὅσον ιδιώτον διαφέρει κτλ. Quid sit in Stoicorum definitione τὸ ἐκφεύγειν τὸν ιδιωτισμόν¹⁾ neque fieri hoc posse, nisi ornamentorum usu, quam κατασκευὴν nominat, Dionysius docet.²⁾

1) Eadem definiendi ratione 'mutatis mutandis' in simili re utitur Posidonius Laert. Diog. VII, 60: Ποῖημα δὲ ἐστὶν λέξις ἐμμετρος ἢ ἐρυθμός μετὰ σκευῆς (κατασκευῆς Reitzenstein, cf. infra p. 37 adnot. 2) τὸ λογοειδὲς ἐκβεβηκνῖα.

2) Cf. etiam Dionys. Halic. Περὶ μιμήσεως p. 215 U—R: Γοργίας μὲν τὴν ποιητικὴν ἐρημνείαν μετήνεγκεν εἰς λόγους πολιτικούς, οὐκ ἄξιων ὁμοίων τὸν δήτορα τοῖς ιδιώταις εἶναι. Αυσίας τὸναντίον ἐποίησε· τὴν γὰρ φανερὰν ἔπασσε καὶ τετραμμένην λέξιν ἐξήλωσεν ἔγγιστα νομίζων εἶναι τοῦ πείσαι τὸν ιδιώ-

Ex instrumentis autem *κατασκευής*, quae affert, satis elucet, eam omnia ornamenta orationis complecti. Sequitur, ut haec Stoicorum virtus plane consentiat cum quarta Theophrastea. Ornatus virtutem ab iis ex institutione *λέξεως* expulsam esse non debuit contendere vir doctissimus Hendrickson, cum unam Theophrasti partem, *λόγον πρὸς τὰ πράγματα*, ab iis receptam esse diceret (A. J. Ph. XXVI, 255 sqq.). Etsi enim propter *συντομίαν* adeo probatam, ut propriam fecissent virtutem, veri simile est eos caput ornatus minus accurate tractavisse, tamen aliud est virtutem plane extinguere, aliud ei obtrectare.¹⁾ Addita igitur tertio loco *συντομίας* virtute quattuor Theophrasti virtutes *λέξεως* Stoici in suam artem converterunt: *ἐλλημισμὸν σαφήνειαν πρέπον κατασκευήν*.²⁾ Itaque quamvis apta fuerit ad Stoicorum philosophiam simplex perspicuitatis virtus, quam docuit Aristoteles, tamen Theophrasti auctoritatem³⁾ in *λέξεως* institutione maiorem fuisse videmus quam ipsius magistri.

Quaerendum nunc est, quomodo differentiae, quas inter diversos de virtutibus auctores intercessisse adhuc vidimus, ex historia explicentur.

τὴν τὸ κοινὸν τῆς ὀνομασίας καὶ ἀφελῆς (cf. etiam Cic. Or. 76 Dionys. de Dem. c. 10 p. 983R). De vocis *κατασκευή* usu apud Dionysium Halic. ceterosque rhetores disputavit Brandstätter, Studien f. Lipsius p. 153 sq., sed Stoicos neglexit et nimis recentem putat esse usum vocabuli.

1) Quae cum ita sint, etiam cetera, quae Hendrickson de trium generum origine et ratione eodem loco disseruit, facere non possum, ut tam vere quam scite disputata putem.

2) Quia non solum recentiores rhetores ornamenta nomine *κατασκευής* complexi sunt, sed etiam Stoici, supra assensi sumus Geigenmüllero, qui idem nomen iam Theophrasti quartae virtuti tribuit. Haud scio an aliud quoque vocabulum Tulliani Oratoris ex Graeco certe fonte detortum ad Graecam vocem *κατασκευή* referendum sit. Ibi enim statim post Theophrasti nomen (Or. 79) et ante partitionem illam ornamentorum, quam propter Dionysii Halic. consensum viri docti Theophrasto reddiderunt, haec leguntur verba (Or. 80): „Verecundus erit usus oratoriae quasi *supellectilis*. supellex est enim quodam modo nostra, quae est in ornamentis, alia rerum, alia verborum.“ Vocem ‘verecundus’ e Theophrasto depromptam esse Cicero tradidit (Ep. ad Fam. XVI, 17 Fragm. X Schmidt, p. 62 Mayer). Verbis autem ‘quasi’ et ‘quodam modo’ Cicero significat se notam quandam vocem Graecam Latine exprimere. Quae fuit haec vox Graeca? Sine dubio a radice *σκευ-* deducenda est. Cum igitur Stoicorum, quorum cum Theophrasto affinitatem cognovimus, usus *κατασκευής* adsit, etiam Latinam vocem ‘supellex’, qua Theophrasti quoddam vocabulum Cicero expressit, ad *κατασκευήν* referemus. Ceterum in Posidonii definitione supra allata (p. 36, adnot. 1) recte mihi videtur Reitzenstein (Varro und Joh. Mauropus, p. 92) coniecisse *κατασκευής* pro *σκευής*.

3) Vetustior Stoa omnino rhetoricam artem Theophrasti imitata est. Has enim partes rhetorices illi posuerunt: Diog. Laert. VII, 43 *εἶναι δ’ αὐτῆς τὴν διαίρεσιν εἰς τε τὴν εὐρεσιν καὶ εἰς τὴν φράσιν καὶ εἰς τὴν τάξιν καὶ εἰς τὴν ὑπόκρισιν*. Theophrastus, qui scripsit *περὶ ὑποκρίσεως*, eam partem tribus prioribus addidit. Recentiores Stoici aliter, vide Striller: De Stoicorum stud. rhet. p. 35 sqq.

I. Ἑλληνισμός etiam apud Aristotelem est ἀρχὴ τῆς λέξεως (cap. V). Ex quinque praeceptis, quae congegit, duo (scilicet alterum et tertium) magis ad ἐκλογὴν ὀνομάτων pertinent, primum est de accurata συνδέσμων ratione.¹⁾ Ad grammaticam formam tendit quartum et quintum praeceptum.

Theophrastus et Stoici sine dubio plus operae huic parti tribuerunt. Iam illa aetate οἱ πεπαιδευμένοι magnopere studebant puro sermoni. Quoniam nobis de Theophrasto res est, in mentem venit fabellae cuiusdam a Fabio traditae (Quintil. VIII 1, 2): „Hic non alienum est admonere, ut sint quam minime peregrina et externa; multos enim, quibus loquendi ratio non desit, invenies, quos curiose potuis loqui dixeris quam Latine, quomodo et illa Attica anus Theophrastum, hominem alioquin disertissimum, adnotata unius adfectione verbi hospitem dixit, nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quam quod nimium Attice loqueretur“ (cf. Cic. Brut. 172). Haec sane fabula est. Sed fabula quoque demonstratur Theophrastum nomen habuisse propter studium puri sermonis.²⁾ Unde conici potest eam partem λέξεως, quae erat περὶ ἑλληνισμοῦ, accurate esse tractatam, accuratius quam a magistro. Ipsa ars grammatica, cuius praecepta illi virtuti suberant, post Aristotelem magnopere aucta est. Stoici, grammaticae doctrinae studiosissimi, fortasse etiam plura Theophrasto de hac virtute praeceperunt.

Laertius verbis illis, quibus ἑλληνισμὸν secundum Stoicos explicavit, iam discrimen facit inter τεχνικὴν συνήθειαν, consuetudinem eorum, qui arte imbuti sunt, et inter εἰκαίαν συνήθειαν, consuetudinem cotidiani sermonis, nullis regulis coercitam.³⁾ Oratoribus τεχνικὴ συνήθεια necessaria est.

II. Σαφήνεια tanto minorem λέξεως partem occupare poterat apud Theophrastum et Stoicos, quam apud Aristotelem, quo plura inde in novas tres aut quattuor virtutes deducta sunt. Quaecumque ad gram-

1) Hoc praeceptum gravissimum putabatur, ut docet Anaximenis Ars in reliqua elocutione satis exilis I, 211 Sp.¹

2) Cf. similem fabulam de mutato nomine Tyrtami in Theophrastum propter suavitatem loquendi, quam tradunt Strabo, Laert. Diog., Suidas posteriores Graeculi, Romanorum Varro (Wilmanns p. 186), Cicero, Seneca (Nat. Quaest. VI cap. 13), Quintil., Plinius. Utraque fabula Hermippi biographi ingenium sapere videtur, qui scripsit περὶ Θεοφράστου. Recentiores Hermippi scriptis semper fere uti solebant.

3) Quo ex discrimine postea ἀντιμισμός ortus est, qui cum artificiosa consuetudine ἑλληνισμοῦ, qualem Theophrastus et Stoici postulant, comparandus est. De Stoicorum puro sermone vide Reitzenstein: Varro und Joh. Mauropus, p. 30, p. 62, de Laertii testimonio de virtutibus Stoicis ibidem Nachträge p. 90.

maticam rationem pertinebant, primae ἑλληνισμοῦ virtutis erant atque cum τὸ ἡδύ, quod ab Aristotele cum perspicuitate psychologicis vinculis (Rhet. III, c. 10) coniunctum esse vidimus, ab eo solutum et in quarta virtute collocatum esset, πρόπον autem suum caput obtineret, non ita multa reliqua erant, quae in perspicuitate tractarentur. Coartatum esse huius virtutis orbem recentioribus quoque testibus ascitis ostenditur.

Stoici vero etiam plura ei detraxerunt, cum *σύντομίαν*, de qua Theophrastus sine dubio in perspicuitate dixit, propriam virtutem facerent. Cuiusmodi virtutem Stoicorum ingenio admodum placere apparet. Aristoteles *σύντομίαν* solam non modo non virtutem, sed vitium putavit. Nusquam in toto libello *περὶ λέξεως σύντομίαν* per se commendat, non magis quam *ὄγκον*. Haec duo contraria sunt: qui *ὄγκον* solum sequitur, *ἀδολεσχεῖ*, qui *σύντομίαν*, fit *ἀσαφής*. Capite 6 *ὄγκος* et *σύντομία* una tractantur ita, ut altera semper fiat e contrario alterius. Sequitur, ut prorsus cum Aristotelis sententia consentiant haec verba: *ἂν τε γὰρ ἀδολεσχή, οὐ σαφής, οὐδὲ ἂν σύντομος* (1414 a 25), neque Mayerus sit audiendus, qui 'λίαν' ante 'σύντομος' addidit et contendit Aristotelem *σύντομίαν* sine dubio virtutem putasse, quod demonstrari non potest nisi confundendo medio cum brevitate, quasi τὸ μέσον intellegendum sit 'μέτριος σύντομία' (cf. Mayer p. XVI Annot. 1). Stoici breviter Laertio auctore ita definiverunt, ut virtus haberi posset. Si enim *ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα* adsunt, vituperari nequit *ἀσάφεια*.

Quarta Theophrasti, quinta Stoicorum virtus, cuius omnia ornamenta elocutionis erant, quamque *κατασκευὴν* appellatam esse cognovimus, ab Aristotele in perspicuitate collocata est. Tamen ipse prodit iam sua aetate alios *προσδιαιρεῖσθαι τὴν λέξιν, ὅτι ἡδέϊαν δεῖ καὶ μεγαλοπρεπῆ*. Quae verba, qui legit, facile credit *duas* novas Aristotelem commemorare virtutes. Ita interpretes nostrum locum explicare solent. Sed si verba illa ex historia interpretamur et accuratius inquirimus, haud scio an aliter iudicemus.

Theophrastus enim, quin eorum, quos Aristoteles commemorat, sententiam adhibuerit, non dubium est. Is autem non minus quam Stoici universa ornamenta et ea, quae suavem reddant orationem, et quae magnificam, una virtute comprehendit, cuius duas partes, ἡδύ et *μεγαλοπρεπές*, teste Cicerone discernit. Haec duo nomina in recentioribus scriptis rhetoricis promiscue adhibentur, ubi semper una virtus *κατασκευῆς* significatur. Quid? Eos, quibuscum certat Aristoteles, utrum verisimile est duas duobus illis nominibus significasse virtutes, an unam

eandem, quam postea Theophrastus, quam Stoici receperunt? Atque ipsa Aristotelica verba idem probare mihi videntur. Adiungit enim illis, quae attuli, verbis τὸ δὲ προσδιαριεῖσθαι τὴν λέξιν, ὅτι ἠδεῖαν καὶ μεγαλοπρεπῆ, περιεργον, brevem refutationem. Neque fugit viros doctos in ea solum ἠδύ commemorari, μεγαλοπρεπές autem plane neglegi. Quin etiam Thurotius, sagax libri interpres, coniectura restituere uno loco (cf. Roemeri apparatus) μεγαλοπρεπῆ (scil. λέξιν) volebat. Quid? si una haec erat διαρίσεις duobus nominibus appellata? Tum demum refutatio Aristotelis recte intellegitur. Si propriam virtutem ἠδύ refellit, etiam μεγαλοπρεπές refellit. Unum enim est, neque voce καὶ in verbis illis ὅτι ἠδεῖαν καὶ μεγαλοπρεπῆ' tertia προσδιαρίσεις adiungitur, sed una est inde a verbo προσδιαριεῖσθαι, ut apud Ciceronem sine dubio unum est, quod dicit 'ornatum illud, suave et affluens' (Or. 79).

Iam satis singula tractavimus, ut initia dicendi virtutum historice describere possimus.

Una virtus λέξεως ab Aristotele exponitur: σαφήνεια. In arte poetica eam paucis sed apertis verbis docet et in rhetorica, etsi multa addit et psychologiae rationes affert, tamen sententiam eandem de simplicitate virtutis defendit. Haec Aristotelis virtus etiam ornamenta amplectitur. Ita una virtus totam λέξιν sub potestatem suam redigit, aliam autem partitionis rationem Aristoteles non adhibet.

Uni virtuti philosophice explicatae obstabant rhetoris cuiusdam duae virtutes. Omnia, quae ad ornatum sive suavitatis sive magnificentiae causa adhibitum pertinebant, secessionem a perspicuitate fecerunt et propriam condiderunt virtutem. Sic ea elocutionis facta est divisio, ex qua plurimae inter rhetores et gravissimae lites ortae sunt. Semper enim, quotiens de elocutione certatum est, duo castra erant, quorum altera planam et dilucidam orationem defendebant, altera ornatum et magnificam. Primum philosophi, ut eos decebat, perspicuitatem pluris aestimabant, eam Plato defendebat, ea Aristotelis virtus λέξεως facta est. Stoicos etsi ornatum duce Theophrasto quasi necessariam partem oratoriae elocutionis agnoscebant (κατασκευή), tamen σαφήνειαν maxime coluisse scimus. Epicurus, qui omnem ornatum damnavit, nomine magis quam re cum Aristotele consentit Laert. Diog. X, 13: σαφῆς ἦν οὕτως ὡς καὶ ἐν τῷ περὶ ῥητορικῆς ἀξιοῖ μηδὲν ἄλλο ἢ σαφήνειαν ἀπαιτεῖν. Sed haec Epicuri perspicuitas omni oratoria supellectile carebat et damnata arte naturam solam sequebatur Maxim. Planud. V 440 Walz: φύσις γάρ ἐστιν ἡ κατορθοῦσα λόγους, τέχνη δὲ οὐδεμία, cum Aristoteles ornandi causa ξένην ποιῆσαι τὴν διάλεκτον suaderet et artem λέξεως conscriberet. Attici deinde σαφήνειαν Aristotelicam contra appa-

ratum et luxuriam Asianorum defendebant, omni denique aetate utriusque rationis studiosi bella inter se miscebant.¹⁾

Amissa Aristotelis unitate ἀρετῆς usque ad quattuor virtutes processit Theophrastus, Stoici ad quinque, sed plures etiam virtutes in vetustiore arte rhetorica numeratas esse nullo probatur testimonio.²⁾ Posteriores autem ii, qui quattuor virtutes docent (Cicero, Quintilianus, etiam Auctor ad Herennium), sprete Stoicorum brevitate Theophrasti rationem secuti sunt.

Habemus omnes gradus, quibus virtutes auctae sunt: simplicem ἀρετὴν tenemus in Aristotele, de duplici ab eo certiores finis, quattuor docuit Theophrastus, quintam addiderunt Stoici. Sed neque ante Theophrastum Aristoteles neque post Theophrastum Stoici³⁾ praeter virtutum partitionem ullam ad λέξιν praecipendam admiserunt. Χαρακτῆρες cum virtutibus non coniungebantur. Iam hoc loco quaerendum est, utrum Theophrastum cum Aristotele et Stoicis in eodem ordine stare malis credere, an ei et ἀρετὰς et χαρακτῆρας λέξεως tribuere.

Aristotelicae et Theophrasteae aetatis rhetores, qui in artis rhetoricae historia eminent, de elocutionis virtutibus aut nihil docuerunt aut quid docuerint, nobis ignotum est. Isocrates τέχνην, quae sub eius nomine ferebatur, non conscripsit. Sed utut est de fide libri — de hac enim re non quaerimus — ea, quae de praeceptis ad elocutionem pertinentibus inde traduntur, ad virtutes dicendi nihil fere valent.⁴⁾ Maximus Planud. nonnulla Isocratea collegit περὶ λέξεως (Fragm. II, 6 ed. Benseler-Blass). Quorum pars pertinet ad Aristotelis caput περὶ ἑλληνισμοῦ (ut συνδέσμων cura), alia ad σύνθεσιν (de hiatu, de rhythmo), alia ad ἐκλογὴν ὀνομάτων (etiam καλὰ ὀνόματα commendantur et μεταφορὰ μὴ σκληρά). Quaedam igitur etiam ad ornatum pertinent, tamen virtutum partitionis nullum invenitur vestigium. Immo Planudes omnia in καθαρότης quasi summo capite collocat: Ἐκ τῆς Ἰσοκράτους τέχνης διδασκόμεθα ποῖα τῶν λέξεων λέγονται καθαρά· τοσοῦτον γὰρ πεφρόν-

1) Res dilucide explicatur Quintil. XII 10, 40, cf. inter multos hac de re Norden: Ant. Kunstpr., qui ubicunque eam litem tractat, Radermacher: Rh. Mus. 54, 351sq. Hendrickson: A. J. Ph. vol. XXVI 249sq.

2) Stoicorum ἀρετὰς λέξεως Mayerus prope neglexit. Commemoravit eas in adnotatione p. 21, sed nihil habuit, quid de iis diceret, nisi: „Complures ideas deesse vides“. Immo vero a Stoicorum numero discere potuit, quid esset de Theophrasti et Aristotelis virtutibus iudicandum.

3) Etsi enim Stoicus quidam incerti temporis genera dicendi docuit, quod Radermacherus contendit — ne id quidem mihi probatum est — tamen Laertii auctorem λέξιν in quinque virtutum fundamento posuisse apparet.

4) Docte de Aristotelis cum Isocratis arte affinitate disseruit Wendland: Anax. v. L. p. 35sq., ad λέξιν pertinet p. 44.

τικε τῆς καθαρότητος τῶν λέξεων ὁ ἀνήρ, ὡς καὶ ἐν τῇ οἰκειᾷ τέχνῃ τοιάδε παραγγέλλειν περὶ λέξεως. Videtur a Planude demum caput καθαρότητος praeceptis Isocratis praepositum esse. Quae vox, ut erat usus recens, maxime ad virtutem ἑλληνισμοῦ pertinet. Sed apparet de virtutum apud Isocratem ratione nihil ex illo fragmento posse concludi. Etiam ipsius Isocratis verba, quae περὶ λέξεως orationibus inserta sunt, minus, quam quis exspectabit, ad ornatum pertinent. Atque in Philippi prooemio magis de aliis, quam de se ipso testis est. Postquam enim se aliter atque ceteros oratores dicturum esse promisit, ita pergit (Or. V 4): Καὶ περὶ τούτων οὕτως ἐδόκουν διεξιέναι τοῖς ἀκούουσιν ὥστε μηδένα τὸν λόγον αὐτὸν (sic legendum est. αὐτῶν ed. Benseler-Blass) μηδὲ τὴν λέξιν ἐπαινεῖν ὡς ἀκριβῶς καὶ καθαρῶς ἔχουσαν, ὅπερ εἰ-ώθασί τινες ποιεῖν, ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων θαυμάζειν κτλ. Etiam hoc loco Aristotelis perspicuitas (ἀκριβῶς καὶ καθαρῶς¹) comparanda est. Similiter Panath. 1: νεώτερος μὲν ὢν προηροῦμένην γράφειν τῶν λόγων οὐ τοὺς μυθώδεις . . . οὐδ' αὖ τοὺς ἀπλῶς εἰρησθαι δοκοῦντας καὶ μηδεμιᾶς κομψότητος μετέχοντας, οὓς οἱ δεινοὶ περὶ τοὺς ἀγῶνας παραινῶσι τοῖς νεωτέροις μελετᾶν. Hic igitur δεινοὶ περὶ τοὺς ἀγῶνας perspicuitatem ab oratione exigebant. Isocrates adulescens ἡδονῆν maiorem partem concessisse videtur Philipp. 27: οὐδὲ γὰρ ταῖς περὶ τὴν λέξιν εὐροθυμίαις καὶ ποικιλίαις κεκοσμήκαμεν αὐτόν, αἷς αὐτός τε νεώτερος ὢν ἐχρώμεν καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπέδειξα, δι' ὧν τοὺς λόγους ἡδίλους ἂν ἄμα καὶ πιστοτέρους ποιοῖεν. ὧν οὐδὲν ἔτι δύναμαι διὰ τὴν ἡλικίαν, ἀλλ' ἀπόχρη μοι τοσοῦτον, ἢν αὐτὰς τὰς πράξεις ἀπλῶς δυναθῶ διελεθῆναι. Sed Isocrates etsi τὸ ἡδὸν et ipsum se coluisse et alios docuisse fatetur, tamen virtutem λέξεως eam non videtur fecisse. Itaque num omnino virtutes dicendi elocutionis fundamentum fecerit, nescimus. Quae de elocutione inveniuntur²), cum Aristotelis potissimum perspicuitate comparari possunt.

Similiter res se habet in Anaximene. De elocutione autem hic rhetor satis brevis est. Atque complura eius praecepta cum Aristotele congruere Wendlandius demonstravit (Anax. v. L. p. 44sq.). Non invenitur apud eum nomen ἀρετῆς, quamquam et ipse quoque σαφήρειαν postulat. Sed finis est καλλίστη λέξις c. 23 (p. 210, 21sq.): ὅπως δὲ καλλίστην ποιήσεις τὴν ἐρομνείαν νῦν δηλώσομεν (c. 24). Πρῶτον

1) Quibus de vocabulis vide Geigenmüller: Quaestiones Dionysianae de vocabulis artis criticae. Diss. Lips. 1908, p. 13 et 14. Sed ἀκρίβεια ab Isocrate magis ad ornatum, quam ad ἑλληνισμόν proprie dictum videtur adhibitum esse cf. Panegy. 11.

2) Locos conguessit Sheehan: De fide artis rhetoric. Isocrati attributae, Bonn. Diss. 1901 p. 30sq.

μὲν οὖν εἰς δύο ἐρμηνεύειν, εἶτα σαφῶς δεῖ λέγειν. Prima pars ab Aristotele et virtutum doctrina plane aliena est. Altera etsi congruit et nomine et praeceptis quibusdam, tamen aliud est *σαφήνειαν* inter multa varia praecepta postulare, aliud eam sub *virtutis* nomine fundamentum ponere totius elocutionis. Gorgianas figuras (*ἀντιθέτα, παρισώσεις ὁμοιότητος*) Anaximenes neque prima neque altera sua elocutionis parte, sed appendicis instar tractavit (c. 26 *περὶ δὲ ἀντιθέτων κτλ. . . λέγωμεν ἤδη. δεησόμεθα γὰρ καὶ τούτων*). Quae cum ita sint, neque Isocrates neque Anaximenes in historia virtutum elocutionis locum obtinent. *Αἱ ἀρεταὶ λέξεως* a philosophis, non a rhetoribus et inventae et institutae sunt (Aristoteles, Theophrastus, Stoici). Sed *λέξεως* virtutes inventae videntur esse et instructae ad exemplum *ἀρετῶν διηγήσεως*, quae propius nos ad rhetores quam ad philosophos ducent. Ad eas iam transeamus.

CAPUT IV.

DE NARRATIONIS VIRTUTIBUS.

Omnium orationis partium narratio proxime accedit ad ipsam, quae in eloquendo valet, vim atque rationem. Et prooemio et epilogo et omnibus argumentandi partibus finis est propositus, qui dictioni certas leges imperet; narratio nihil agit, nisi ut rem ignotam dicendo exponat. Itaque inter praecepta, quae narrationem instituunt, plura quam in reliquis partibus orationis ad ipsam elocutionem pertinent.

Aristoteles quidem narrationis qualitates omnes, de quibus dicit, ex rebus deducit. Ut ne brevis aut celeris (contra Isocrateos) sit *διήγησις*, sed *μετρίως* (Rhet. III 1416b30). *Ὅσα ἡδέα τοῖς δικασταῖς* (1417a7) narrare licet, sed haec voluptas aperte ad res, quae narrantur, non ad suavitatem *λέξεως* pertinet. Neque quod *ἡθικὴν τὴν διήγησιν εἶναι* (1417a16) iubet, neque quod dicit: *ἔτι ἐκ τῶν παθητικῶν λέγε* (1417a36), cum ethica et pathetica dictione, quam capite III 7 descripsit, consentit. Ibi de personarum verbis, hic de personis ipsis et rebus loquitur. Atque ut ethica et pathetica *λέξεις* partes sunt *τοῦ πρόποντος ἐν τῇ λέξει*, quo efficitur *τὸ πιθανόν*, sic in narratione quoque finis est, ad quem omnia tendunt Aristotelis praecepta, *probabilitas*.¹⁾ Atque hic finis tota libri indole dignus est.

Aristoteles contra eos disputat, qui *ταχείαν* aut *σύντομον* volunt esse *διήγησιν*. Quintilianus loco doctrinae pleno et qui isti fuerint, do-

1) Cf. Marx: Ber. Sächs. Akad. LII, 321, Wendland: Anax. v. L. p. 41.